

Omsorgskrisen og udfordringerne til velfærdsstatens bæredygtighed

Velfærdsstaten i krise?

At give og modtage omsorg er helt grundlæggende for os som mennesker, men mangel på arbejdskraft og tid samt et dårligt arbejdsmiljø fører sammen med en "tynd" omsorg til en omsorgskrise. Tilmed risikerer de tre mest fremtrædende løsninger på krisen - mere ledelse, mere teknologi og mere familie og civilsamfund - at forstærke krisen og dermed udfordre velfærdsstatens bæredygtighed. Denne artikel

diskuterer, hvad vi skal inkludere, når vi taler om en omsorgskrise i den danske (nordiske) velfærdsstat, hvad der kendetegner denne, og hvilken betydning den har for velfærdsstatens bæredygtighed. Artiklen trækker på analyser og diskussioner i antologien "A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care work, gender equality and welfare state sustainability" (Hansen, Dahl og Horn, 2022).

Indledning: Fra enkeltstående hændelser til en strukturel krise

Vi har i flere år hørt om problemer med omsorgsarbejdet i den offentlige sektor: dårlig kvalitet i ældreplejen, svigt i psykiatrien, mangel på sygeplejersker på hospitalerne, socialrådgivere, der har for mange sager, og for dårlig normering i daginstitutioner. Vi har også hørt om stress blandt de ansatte, om manglende respekt for omsorgsarbejdet, om uligeløn og om dårlige arbejdsvilkår. Det er dog først de seneste par år, at man er begyndt at bruge ordet omsorgskrise i den offentlige debat. Altså at gå fra at tale om problemerne som enkeltstående hændelser til at se dem som sammenhængende og som udtryk for en strukturel krise i velfærdsstaten.

Det er først de seneste par år, at man er begyndt at bruge ordet omsorgskrise i den offentlige debat. Altså at gå fra at tale om problemerne som enkeltstående hændelser til at se dem som sammenhængende og som udtryk for en strukturel krise i velfærdsstaten

Men én ting er at tale om en omsorgskrise i den offentlige debat, noget andet er, hvad forskningen siger. Der er siden 2020 udgivet flere bøger, som på forskellig vis undersøger og diskuterer omsorgskriser. Det er både forskningsudgivelser og populærvidenskabelige udgivelser skrevet af forskere (f.eks. Abel, 2022; Dowling, 2022; Humpries, 2022; Lynch 2022; The Care Collective, 2020). Kendetegnende for disse er dog, at de omhandler amerikanske eller britiske forhold. Denne artikel vil derimod diskutere, hvad vi skal tage højde for, når vi taler om en omsorgskrise i den danske (nordiske) velfærdsstat, hvad der kendetegner denne, og hvilken betydning den har for velfærdsstatens

LISE LOTTE HANSEN

Lektor, Institut for
Samfundsvidenskab og Erhverv,
Roskilde Universitet,
liselh@ruc.dk

bæredygtighed. Artiklen trækker på analyser og diskussioner i antologien 'A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care work, gender equality and welfare state sustainability' (Hansen, Dahl og Horn, 2022).¹ Derudover inddrages nyere dansk forskning både i form af rapporter og forskningsartikler dels for at underbygge det analytiske fokus på den danske velfærdsstat og dels for at styrke det empiriske grundlag.²

Artiklen vil først diskutere, hvordan forskningen forstår omsorgskrise og dens oprindelse og derefter sætte det ind i en nordisk kontekst. Formålet er at etablere en ramme for den efterfølgende analyse, som viser, hvordan omsorgskrisen træder frem indenfor tre områder/temaer: a. permanent rekrutteringskrise, b. belastning og arbejdsmiljø og c. en 'tyndere' omsorg. Derefter følger en diskussion af udfordringerne for den danske velfærdsstats bæredygtighed. I konklusionen konstateres det, at der er en omsorgskrise og at omsorgskrisen og de fremtrædende løsningsforslag udfordrer velfærdsstatens bæredygtighed, men også at der er modsatrettede tendenser og dilemmaer, og ikke mindst, at der kæmpes om omsorgen. Konklusionen afsluttes med en diskussion af, hvad vi så kan gøre.

Ramme: Hvad er en omsorgskrise?

Omsorgskrise er ikke kun noget man taler om i Danmark, og når det kommer til forskningslitteraturen, så er det nærmest udelukkende amerikansk og britisk forskning, der beskæftiger sig med omsorgskriseteori og analyser (Dahl, 2022; Dahl og Hansen, 2022). Omsorgskrisen opstår i et krydsfelt mellem et stigende behov for nogle til at varetage omsorgen, bl.a. fordi kvinderne i høj grad er kommet på arbejdsmarkedet, samtidig med at staten trækker sig tilbage (Fraser, 2016; Hochschild, 1995). Det skaber en situation, hvor de, der kan betale, køber sig til hjælp f.eks. hushjælp fra det globale syd (privatisering), og hvor de, der ikke kan betale, må løse det indenfor familien (familisering) (Fraser, 2016).

Privatiseringen føjer endnu et aspekt til omsorgskrisen, fordi arbejdsmigrationen fra det globale syd til det globale nord (omsorgskæder) betyder, at omsorgen for børn og gamle i det globale syd forringes (f.eks. Isaksen, Devi og Hochschild, 2008). Familisering virker selvforstærkende, fordi det fører til mere prekære arbejdsforhold for kvinderne (Clement et al., 2009) og dermed til en lavere indtægt, der igen gør det vanskeligere at købe omsorgsydelser (Fraser, 2016). Men omsorgskrisen handler også om, at omsorgen forringes: Behov bliver negligeret (Hochschild, 1995), at omsorgen bliver 'tyndere', dvs. at dele af omsorgen bliver udeladt eller ikke ydet, og at det dermed efterlader et tomrum (Dahl, 2017: 54), samt at selve organiseringen og bureaukratiseringen af omsorgsarbejdet betyder, at de professionelle omsorgsgivere ikke kan levere en god nok omsorg (Phillips i Dahl, 2022).

Et af de få nordiske bidrag til diskussionen af omsorgskrise sætter fokus på den kulturelle dimension af omsorgskrisen (Wrede et al., 2008). De diskuterer, hvordan den 'nyliberale vending' i velfærdsstatspolitikkerne har om-

formet omsorgsarbejdet gennem nye ledelsesstrategier, sprogbrug og regulering inspireret af det private arbejdsmarked. Wrede et al. lægger især vægt på, hvordan den politiske diskurs om effektivisering af den offentlige sektor driver kulturelle forandringer af omsorgen uden at stille spørgsmål til, hvordan det er effektivt og i forhold til hvad og hvem. Fokus på den kulturelle dimension af omsorgskrisen, som vel at mærke har strukturelle konsekvenser, viser sig ifølge Wrede et al. på tre områder: en rekrutteringskrise, en krise i uddannelser og viden, og en krise i anerkendelse af omsorgsarbejdet (pp. 28-9). Ikke kun Wrede et al., men forskningen både i Norden og i den øvrige vestlige verden peger på, at nyliberalistiske diskurser, politik og styring udgør de væsentligste forklaringer på, hvad der driver omsorgskrisen (f.eks. Dahl, 2017; Fraser, 2016; Hansen, Dahl og Horn, 2022; Lynch, 2022; Tronto, 2017). Krisen har dog sin rod et andet sted: nemlig i den lave værdisætning af omsorgsarbejdet og i usynliggørelsen af samfundets afhængighed af omsorgsarbejdet (f.eks. Fraser, 2014, 2016).

Et helt centralt argument i feministisk omsorgsforskning, feministisk økonomi og feministisk retfærdighedsforskning er nemlig, at omsorg udgør en kerne i (velfærds)samfundet eller med Nancy Folbres ord, at der ved siden af markedets usynlige hånd eksisterer et usynligt hjerte (Folbre, 2001), men at dette hverken er anerkendt i den økonomiske teori eller i de politiske løsninger. Det drejer sig om flere forskellige delvist overlappende forhold: at produktionen er afhængig af reproduktionen, f.eks. ved at der fødes, opdrages, uddannes arbejdskraft, der også gennem omsorg restitueres og helbredes ved sygdom og ulykker; at samfundets pengeskabelse bygger på ubetalt omsorgsarbejde, som ikke er reflekteret i den formelle økonomi; at mennesket bliver til menneske gennem omsorg, og at denne omsorg skaber fællesskaber og solidaritet, som er grundlæggende for at have et samfund; og endelig at omsorg og kærlighedsrelationer er nødvendige for menneskets overlevelse, men samtidig skaber kærligheds- og omsorgsarbejde ulighedsrelationer i samfundet både fordi arbejdet er ulige fordelt og lavt eller ulønnet, og fordi selve det at modtage kærlighed og omsorg er ulige fordelt (f.eks. Bjørnholt og McKay, 2014; Folbre, 2001; Fraser, 2014, 2016; Lynch, 2022; Tronto, 1993, 2013).

Fraser (2014, 2016) tilføjer en ekstra dimension til diskussionen af omsorgskrisen, da hun forbinder devalueringen af omsorgen med udfordringer til samfundets bæredygtighed. Omsorgskrisen er altså ikke bare en krise i sig selv, den er også en systemkrise i kapitalismen, som truer de kapitalistiske samfunds bæredygtighed. Fraser argumenterer for, at der i de kapitalistiske samfund i lighed med kapital-arbejde relationen eksisterer et grundlæggende hierarkisk modsætningsforhold mellem produktion og reproduktion. Men samtidig med at den sociale reproduktion udgør en uundværlig baggrundsbe- tingelse for den kapitalistiske produktion (i lighed med naturen og det politiske system), så underminerer kapitalismens iboende dynamik denne.³

'Overordnet set adskiller kapitalistiske samfund social reproduktion fra økonomisk produktion, forbinder den første med kvinder og tilslører dens vig-

tighed og værdi. Men paradoksalt nok lader de deres officielle økonomier afhænge af de helt samme socialreproduktionsprocesser, hvis værdi de benægter. Denne besynderlige adskillelse-kombineret-med-afhængighed-kombineret-med-benægtelse relation er en iboende kilde til ustabilitet: på den ene side er kapitalistiske samfund ikke bæredygtige i sig selv, men afhængige af social reproduktion; På den anden side truer kapitalismens drive for ubegrænset akkumulation med at destabilisere de selvsamme reproduktive processer og kapaciteter som kapitalen – og resten af os – har brug for' (Fraser, 2016: 102-3; forfatterens oversættelse).

Dette forhold gør sig gældende historisk, men fremtræder forskelligt i forskellige regimer. Det nutidige regime er den globale finansielle kapitalisme, som ifølge Fraser kendetegnes ved, at manuelt arbejde bliver flyttet til lavtlønsområder, at kvinder rekrutteres til betalt arbejde, der ofte er dårligt lønnet og har dårlige arbejdsvilkår, af en disciplinering af stat og offentlighed til at tjene private investorers interesser bl.a. ved at investere mindre i social velfærd og af handel med gæld. Det har bl.a. den konsekvens, at omsorgsarbejde i stigende grad bliver udliciteret til familier og lokalsamfund, samtidig med at der er færre til at gøre det. Det fører til en stigende ulighed og til en todelt socialreproduktion: '... vareliggjort for dem, der har råd til at betale for det, privatiseret for, de der ikke har...' (Fraser, 2016: 104). Derudover indgår den finansielle kapitalisme en form for pagt med en liberalistisk ligestillingsdiskurs (lean-in-feminisme), hvor det centrale er, at kvinder skal have de samme karrieremuligheder som mænd, og hvor omsorgsarbejdet (det ubetalte) bliver set som bagstræberisk og i modsætning til ligestilling. Omsorgsarbejdet får hermed endnu lavere status og bliver desuden allokeret til kvindelige migrantarbejdere (Fraser, 2009, 2016).

Den nordiske kontekst

Men hvad så med Danmark og den nordiske velfærdsstat? Det grundlæggende hierarkiske modsætningsforhold mellem økonomisk produktion og social reproduktion er det samme og mekanismen i den finansielle kapitalisme er også virksom i Danmark. Men der er forskelle.

Helt centralt for den nordiske velfærdsstat er, at store dele af omsorgsarbejdet er blevet til betalt arbejde i den offentlige sektor, og at sundhedsydelse, ældrepleje og børnepasning er gratis eller med reduceret betaling. Det har været vigtigt for ligestillingen og er en af grundene til, at man taler om de nordiske velfærdsstater som kvindevenlige (Hernes, 1987) og omsorgsarbejdsvenlige (Wrede et al., 2008). Det betyder også, at omsorgsarbejdet er blevet institutionaliseret og professionaliseret samt reguleret gennem lovgivning og aftaler. Dertil kommer, at fagforeninger, arbejdsgivere, patientforeninger, forældreforeninger og andre interesseorganisationer har indflydelse på omsorgsarbejdet gennem råd, nævn, kommissioner og følgegrupper. Den måde, som aftalesystemet er organiseret på, kaldes også det nordiske klassekompromis. Det etablerer en arena for forhandlinger af de modsatrettede interesser i kapitalismen,

og består af en lang række institutioner og organisationer, der sikrer repræsentation og indflydelse samt regulerer forhandlinger, aftaler og overholdelse af disse. Dette nordiske klassekompromis balancerer det ulige modsætningsforhold mellem kapital og arbejde uden dog at opløse dette (Due et al., 1993).

Hansen, Bjørnholt og Horn (2022) argumenterer for, at man i lighed med klassekompromiset kan tale om et omsorgskompromis, der balancerer det hierarkiske modsætningsforhold mellem produktion og social reproduktion uden dog at opløse dette. En stor del af de forhold, som relaterer sig til den sociale reproduktion, er demokratisk reguleret både i Folketinget og i regionale og kommunale demokratiske organer. Derudover har arbejdsmarkedets parter og civilsamfundsorganisationer på forskellig vis indflydelse herpå (p. 45).

Et andet centralt træk ved den nordiske velfærdsstat er en forholdsvis høj grad af dekommodificering af arbejde, hvilket betyder, at den enkelte borger kan eksistere uden at måtte sælge sin arbejdskraft på markedet (Esping-Andersen, 1990). Kønsforskningen gør dog opmærksom på, at omsorgsarbejdet er blevet vareliggjort, fordi det går fra at være ubetalt til (delvist) betalt arbejde (f.eks. Koren, 2012). Det kan dog siges at være en delvis vareliggørelse, da den sker på et politisk reguleret arbejdsmarked, nemlig den offentlige sektor.

Som sagt har organiseringen af omsorgsarbejdet indenfor den offentlige sektor sammen med velfærdsservices og økonomiske ydelser skabt en høj grad af ligestilling og indebærer en 'indirekte' værditilskrivning af omsorgen; man taler ligefrem om staten som supplerende omsorgsgiver (Hansen, 2007). Men samtidig rummer dette også en række modsatrettede forhold, som svækker omsorgens status og skaber ligestillingsdilemmaer. Den stærke diskurs om frigørelse gennem betalt arbejde reproducerer samtidigt diskursen om, hvilket arbejde der har mest værdi, nemlig det betalte lønarbejde, og usynliggør på det nærmeste det ubetalte omsorgsarbejde (også Wrede et al., 2008). Det kan med et Fraser-perspektiv ses som, at det at varetage ubetalt omsorgsarbejde bliver en modsætning til at være ligestillet. På den anden side så kan man se f.eks. barsels- og forældreorlov, muligheder for betalt orlov til at passe syge og regulering af arbejdstiden som en anerkendelse af det ubetalte omsorgsarbejdes samfundsmæssige nødvendighed (Hansen, Bjørnholt og Horn, 2022; Hansen og Dahl, 2022; Nielsen, 2022).

Nyliberale ideologier og politikker har dog omformet den nordiske velfærdsstat.⁴ Det betalte omsorgsarbejde foregår stadig primært indenfor rammerne af den offentlige sektor og er derfor mindre påvirket af markeds kræfter end i f.eks. USA, men der er sket ændringer i retning af øget markedsliggørelse og til en mere 'ren' vareliggørelse drevet både af NPM-strategier og af outsourcing og privatisering (Hansen, Bjørnholt og Horn, 2022). Den 'nyliberale vending' (Wrede et al., 2008: 23) kommer bl.a. til udtryk som effektivisering/'value for money'-diskurser, kvalitetskontrol, standardisering, service- og forbrugerorientering og fritvalgsordninger (Dahl, 2019; Jensen og Nielsen, 2022; Wrede et al., 2008). Samtidig betyder den stærke diskurs om mangel på arbejdskraft og

diverse politiske reformer, at sikkerhedsdelen i flexicuritymodellen er svækket, og at det i stigende grad er vanskeligt at leve uden fattigdom, hvis man ikke sælger sin arbejdskraft på markedet.⁵ Det har også konsekvenser for ligestillingen, da kvinder er mere afhængige af velfærdsstatens ydelser og services.

En særlig nordisk ligestillingsvariant er, at moderskab i stadig større grad devalueres i den politiske diskurs, som primært handler om, at kvinder skal have fuldtidslønarbejde og gøre karriere, mens faderskab og mænds deltagelse både i det betalte (f.eks. kampagner for flere mænd i omsorgsfagene) som ubetalte omsorgsarbejde (f.eks. lang øremærket barselsorlov til mænd) ses som progressivt. Mænds større involvering i omsorgsarbejdet kan dog betyde et brud med 'allokeringen' af det 'værdiløse' omsorgsarbejde til kvinderne og dermed medvirke til at udfordre værdihierarkiet og skabe en højere grad af ligestilling (Hansen, Bjørnholt og Horn, 2022; Hansen og Dahl, 2022; Nielsen, 2022).

Analyse: Nedslag i krisen

Antologien 'A Care Crisis in the Nordic Welfare States' (Hansen, Dahl og Horn, 2022) viser, at de centrale elementer i omsorgskrisen udgøres af utilstrækkelige ressourcer (især arbejdskraft og tid) og en ikke-god-nok omsorg.⁶ Men også dårligt arbejdsmiljø udgør et element i omsorgskrisen. Problemerne med ressourcemangel, dårligt arbejdsmiljø og en ikke-god-nok omsorg er gensidigt forbundne og påvirker hinanden på en måde, der forstærker krisetendenserne.

➤ Problemerne med ressourcemangel, dårligt arbejdsmiljø og en ikke-god-nok omsorg er gensidigt forbundne og påvirker hinanden på en måde, der forstærker krisetendenserne

Manglen på arbejdskraft, et presset arbejdsmiljø og dårlige løn- og arbejdsvilkår fører til en ond cirkel indenfor ældreomsorgen i Sverige, hvor medarbejderne siger op, og hvor presset på de tilbageværende således forstærkes (Stranz, 2022). I en dansk sammenhæng kan man tale om nærmest permanent arbejdskraftmangel, hvor der også er selvforstærkende elementer. Sundheds- og ældreområdet er hårdest ramt af arbejdskraftmangel og rekrutteringsudfordringer. Det er især vanskeligt at rekruttere sygeplejersker og SOSU-assistenten og -hjælperen, men der er også mangel på pædagoger og folkeskolelærere (Larsen og Jakobsen, 2022). Problemet forstærkes af, at færre tager en velfærdsuddannelse, og af at der også er et stort frafald under uddannelsen. Der er ligeledes problemer med at fastholde arbejdskraften: Kun 35 pct. af SOSU-hjælperne er tilbage efter 10 år, for SOSU-assistenten er tallet 60 pct. og for sygeplejersker 72 pct. For pædagoger er tallet højere, her er ca. 89 pct. stadig i faget efter 10 år (Larsen og Jakobsen, 2022). Frafaldet handler om overgang fra uddannelse til job, hvor nogle nyuddannede ikke har de nødvendige kompetencer og erfaringer til at bestride jobbet.

Samtidig betyder problemer med arbejdsmiljøet, at flere forlader faget. Det handler om en stor arbejdsbyrde og mindre tid til borgeren (SOSU-medarbejdere), om højt arbejdstempo og en oplevelse af, at de ikke kan udføre deres arbejde faglig forsvarligt (sygeplejersker), og om manglende tid og rammer til at bruge deres faglighed og gøre en forskel for børnene (pædagoger) (Larsen og Jakobsen, 2022; også Gleerup, 2015; Ljunggren, 2022; Nielsen, 2022; Rostgaard og Matthiessen, 2016). Arbejdspresset betyder også et stigende konflikt-niveau mellem kollegaer og mellem forskellige faggrupper på arbejdspladsen (Jensen og Nielsen, 2022; også Stranz, 2022), og det forringer arbejdsmiljøet yderligere. Dertil fører problemerne med ikke at kunne udføre arbejdet fagligt forsvarligt til emotionelt, fysisk og mentalt stress og til udbændthed (Gitz-Johansen, 2020; Jensen og Nielsen, 2022; også Stranz, 2022). De nyuddannede sygeplejersker trækker på private og emotionelle ressourcer for at komme igennem arbejdsdagen (Jensen og Nielsen, 2022), og vuggestuepædagogerne må i det daglige arbejde konstant kæmpe for at få tid til at tage sig af børnenes helt basale følelsesmæssige behov – og så alligevel gå hjem med en følelse af utilstrækkelighed (Gitz-Johansen, 2020).

Rostgaard og Matthiessen (2016) viser, hvordan der over tid (2005-2015) har været en udvikling til det værre i forhold til arbejdsvilkår og muligheder for at yde en god-nok omsorg i ældreplejen. Men de påpeger også to andre forhold: at der er forskel på problemernes karakter og omfang indenfor forskellige områder (her hhv. hjemmeplejen og plejeboliger), og at utilfredshed også handler om manglende muligheder for at bruge sin faglighed. Også Dahl (2009) påpeger forskelle i, hvordan ældreplejen fungerer her især mellem forskellige kommuner. Problemerne med at bruge sin faglighed går på tværs af flere faggrupper og forskellige sektorer, og det dækker over en bred række af problemer f.eks. manglende autonomi, manglende muligheder for videreuddannelse, manglende tid til relationsarbejde, faglig dømmekraft, som sættes ud af spil, og generel dequalificering pga. standardisering (Gitz-Johansen, 2020; Jensen, 2018; Nielsen, 2022; Rostgaard og Matthiessen, 2016).

Den manglende tid, presset på fagligheden og den måde, som kvalitetsstandarder, styringsteknologier, og service- og læringsideologier omformer omsorgen, fører til en ikke-god-nok omsorg. Det handler bl.a. om ikke at kunne overholde løfter til patienter, om ikke at have tid til de små ting i dagligdagen, om hele tiden at måtte vælge, hvilken patient der har mest brug for pleje – og om at fejlvurdere, måske med fatale konsekvenser (Jensen og Nielsen, 2022). Det handler om ikke at kunne opfylde behov og give en ordentlig omsorg og om at se, hvordan borgere og børn lider under dette (Gitz-Johansen, 2020; også Kröger et al., 2019; Stranz, 2022). Det fører også til manglende tid og overskud til egenomsorg (Hansen og Dahl, 2022). Det er i sig selv et stort problem, men spørgsmålet er, om det påvirker mulighederne for at give en god-nok omsorg.

Gitz-Johansen (2020) viser, hvorledes arbejdspress, udmattelse og følelser af utilstrækkelighed fører til irritation over børnenes handlinger og over den

ekstra belastning ved særligt krævende børn. Pædagogerne kæmper med sig selv for ikke at lade det gå ud over børnene, og det tydeliggør en problematik, som diskuteres indgående indenfor velfærdsarbejdet i disse år, nemlig risikoen for forråelse (bl.a. Birkemose, 2014). Gitz-Johansen diskuterer, hvordan irritationen hænger sammen med en manglede omsorg for, beskyttelse af og støtte til personalet, og det er et generelt problem: at der mangler omsorg for dem, der giver omsorg (Hansen og Dahl, 2022: 186).

Men der er også to andre aspekter af en ikke-god-nok omsorg: at der ikke er ord for den gode omsorg, og at det ikke er det, der giver status. For det første anses de relationelle elementer af omsorgsarbejdet for helt essentielle, og der udtrykkes behov for, at dette anerkendes og styrkes, samtidig med at relationsarbejdet i høj grad er usynligt som arbejde og tilmed svært at sætte ord på (Grøn et al., 2023; også Vinge og Topholm, 2021). En pædagog siger således: ”Vi arbejder i en profession, hvor det er svært at forklare de mere u håndgribelige dele af vores arbejde”, og en anden udtaler: ”Hvis vi ikke fortæller verden, hvad der er de vigtigste ting, så vil alt handle om læring. Vi har fuldkommen glemt de fundamentale ting” (Gitz-Johansen, 2020: 267, forfatterens oversættelse).

For det andet ses der en udvikling i retning af, at det, der giver status og forbindes med at være professionel, handler om at beherske de nye teknologier, at holde distance til omsorgsmottagerne, og at undgå at involvere sig emotionelt (Kamp og Ballegaard, 2019), samt at nyuddannede sygeplejersker bliver udfordret på deres viden om god omsorg og må aflære deres idealistiske tilgang til arbejdet (Jensen og Nielsen, 2022). Denne ændrede professionsforståelse kræver dog et større emotionelt arbejde både i forhold til egen praksis, kollegasamarbejdet, og omsorgsmottagerne. Det er bare usynligt i de standarder, der styrer arbejdet (Kamp og Dybbroe, 2016), og i den travle hverdag (Jensen og Nielsen, 2022).

Diskussion: Udfordringer til velfærdsstatens bæredygtighed

Analysen tydeliggør, at problemerne med omsorgsarbejdet er så komplekse og omfattende, at man kan tale om en omsorgskrise. Spørgsmålet er, om det også udfordrer den danske velfærdsstats bæredygtighed. Det bliver diskuteret i konklusionen. Forskningen peger dog på et andet problem i forhold til spørgsmålet om bæredygtighed, nemlig om de politiske løsninger rent faktisk svarer til de problemer, der truer velfærdsstatens bæredygtighed, eller om de ligefrem medvirker til at forstærke dem (Esping-Andersen, 2000). Tre løsninger er særligt fremme i den offentlige debat og de politiske strategier: mere ledelse, mere teknologi og mere familie/civilsamfundsengagement.

Analysen tydeliggør, at problemerne med omsorgsarbejdet er så komplekse og omfattende, at man kan tale om en omsorgskrise. Tre løsninger er særligt fremme i den offentlige debat og de politiske strategier: mere ledelse, mere teknologi og mere familie/civilsamfundengagement

Den første løsning, mere ledelse, er forbundet med en række dilemmaer, i hvert fald hvis man fortsætter med de hidtidige NPM-inspirerede ledelsesstrategier. De tager nemlig ikke højde for omsorgslogikker og reducerer omsorgens kompleksitet i en grad, så man kan diskutere, om selve ledelsesstrategien medvirker til at skabe en omsorgskrise (Hoppania et al., 2022). Omsorg er på grund af dets karakter vanskeligt at styre: Behov er ikke altid til at forudse og kan hurtigt skifte, og det kræver en fleksibilitet, som står i modsætning til de nye styringsteknologier (også Dahl, 2017). I en dansk sammenhæng fremhæves derudover, hvordan NPM omformer omsorgen og gør den tyndere, ændrer fagligheden og usynliggør den emotionelle del (Dahl, 2009, 2017; Dybbro og Kamp, 2013).

Et nyt tiltag, selvstyrende teams, i hjemmeplejen skal rette op på NPM's negative konsekvenser, og i stedet styrke fagligheden og sikre det relationelle, situationsbundne, nære og fleksible omsorgsarbejde (Pedersen, 2023b). De selvstyrende teams fører på den ene side til større arbejdsglæde og følelse af frihed, og på den anden side til nye belastninger og konflikter. Det sker bl.a. som følge af teamets ansvar for at få arbejdet til at fungere uden at have indflydelse på ressourcetsituationen, samt at konflikterne flyttes ind i medarbejdergruppen, fordi ansvaret er fælles og ikke en leders (Pedersen, 2023a). Samtidig så fortsættes og nærmest forstærkes serviceorienteringen, hvor borgerne ses som kunder og forbrugere. Det gør hjemmehjælperne til servicearbejdere, der ikke alene skal opfylde kundernes behov, men også hjælpe dem til at udtrykke deres krav og samtidig sørge for dels, at disse kan indfris indenfor styringsrammerne og dels ikke at glemme deres egne faglige vurderinger (Pedersen, 2023b). Endelig så er det hensigten at kunne spare tid og dermed ressourcer ved at organisere arbejdet i selvstyrende teams (Pedersen, 2013a, b). Så selvom strategien med selvstyrende teams rummer positive potentialer, er der spændinger og konflikter i det daglige arbejde, og både formål og indhold er stadig påvirket af de NPM-forståelser og -tiltag, som de skulle gøre op med (Pedersen, 2023a, b).

Når vi retter fokus på den anden løsning, mere teknologi, så argumenterer Anne Kovalainen (2022) for, at teknologierne (digitalisering, AI og robotter) omformer omsorgsidealerne og sætter standarderne for omsorgen i stedet for at understøtte denne. Det sker bl.a. gennem opdeling af omsorgsarbejdet til målbare enheder, standardisering, overvågning, tidsstyring og ud fra service-, forbruger-, og finansialiseringslogikker, som ikke tager højde for det uformelle, usynlige, tidskrævende og rodede omsorgsarbejde (p. 71). Kovalainen argumenterer ligeledes for, at de forskellige teknologier ikke er introduceret

for at løse omsorgsproblemer, men for at løse økonomiske problemer, og at det udgør en væsentlig del af omsorgskriseproblematikken. Dertil kommer, at selv når man har et snævert økonomisk fokus, så er det ikke klart, om teknologierne giver besparelser, fordi det er usikkert, både om teknologierne kan og vil blive brugt, og om udgifterne blot flytter et andet sted hen.

Kari Martinsen (2017) rejser en lignende kritik af teknologioptimismen og det, hun kalder for 'teknologivendingen', hvor man går *fra*, at 'vi' definerer behov og finder redskaber til at løse dem, *til* at redskaberne (læs: teknologierne) skaber behovene (Martinsen, 2017: 29). Martinsen er særlig bekymret for, hvad der sker med omsorgen og den enkeltes værdighed og integritet, hvis den menneskelige nærhed og fysiske kontakt og den fagprofessionelles evne til at vurdere kritiske situationer bliver erstattet af teknologi.

Danmark er det land i Norden, som benytter sig mest af teknologiske løsninger i omsorgssektoren (Kamp, Obstfelder og Andersson, 2019), og Carsten Juul Jensen (2018) viser, hvordan Martinsens bekymringer er virkeliggjort på en dansk hospitalsafdeling. Her er faglige vurderinger officielt sat ud af spil, og den syge krop bliver set på som en maskine. Det har ikke betydet mindre arbejde, blot at arbejdet nu centrerer sig omkring målinger. Samtidig er de omsorgsprofessionelle nødt til at bearbejde tallene, der vel at mærke rummer en vis usikkerhed, så de passer til det travle daglige arbejde, og at det kliniske blik i realiteten stadig er nødvendigt for at sikre patienternes velbefindende og sikkerhed. Den fysiske afstand ved skærmpleje påvirker omsorgsrelationen og skaber nye usikkerheder, dilemmaer og belastninger for plejepersonalet, som stadig skal være fleksible blot på en anden måde (Hansen, Grosen og Kamp, 2018). Sundhedsplatformen udgør en digitaliseringsteknologi, som ændrer omsorgsarbejdet gennem standardisering og manglende muligheder for at indtaste de relationelle og følelsesmæssige dimensioner af omsorgsarbejdet. Det fører til skyggearbejde og 'work-arounds' som f.eks. skuffejournaler (Andersen, Alslev, Tanggaard og Svendsen, 2020). På den måde forstærker styringsstrategier og indførslen af teknologi hinanden og medvirker til at ændre omsorgen.

Samtidig er der også indenfor for specifikke områder gevinster ved teknologien og tilfredshed med disse fra både borgere, pårørende og omsorgsprofessionelle (Ballegaard et al., 2021). Hansen, Grosen og Kamp (2018) understreger, at teknologierne ikke nødvendigvis fører til en kold og målrational omsorg, men ændrer omsorgen og plejen. De understreger også, at det er nødvendigt at se indførslen af teknologier i ældreplejen i forlængelse af en strategi om at give borgerne mere privatliv, større frihed og gøre dem mere selvhjulpne, men at dette er et tveægget sværd, fordi frihed ikke nødvendigvis er det samme som privathed, derimod kan professionel hjælp og tilstedeværelse i hjemmet opleves som frisættende (2018: 37-8). Det viser dilemmaerne ved velfærdsteknologierne, men samtidig peger den samlede forskning på, at omsorgen ikke kun ændres, men også bliver 'tyndere', at teknologierne ikke nødvendigvis fører til mindre arbejde, men blot til andet arbejde, og at det ikke altid svarer

til de omsorgsbehov, som de ældre har (Andersen et al., 2020; Hansen, Grosen og Kamp, 2018; Kamp og Ballegaard, 2019). Måske fordi formålet med teknologierne ikke er at gøre omsorgen bedre, men billigere, og at de logikker, som styrer indførelsen af velfærdsteknologier, bygger på nyliberale forståelser af frihed og styring fremfor på omsorgsfilosofi, omsorgsrationalitet eller viden om omsorgsarbejdets kompleksitet.

Den tredje løsning er af en helt anden slags, nemlig at familierne og civilsamfundet skal påtage sig flere velfærdsopgaver. Senest fremført af statsminister Mette Fredriksen i forbindelse med KL's topmøde (marts 2023) og den forhenværende social- og ældreminister Astrid Kragh (oktober 2022). Samtidig bliver der i 2023 gennemført reformer, som skal føre til et større arbejdsudbud. De følger ovenpå flere lignende reformer. Så spørgsmålet bliver: Hvem skal udføre omsorgsopgaverne, når alle arbejder mere og længere? Arbejdstempo og -krav betyder allerede, at egenomsorgen er presset, og at det i nogle tilfælde også betyder færre kræfter til at tage sig af familien og deltage i lokalsamfund og fritidsaktiviteter (Hansen, 2019; Jensen og Nielsen, 2022; Stranz, 2022).

Derudover betyder stigende krav til forældreskabet og dårligere kvalitet i den offentlige omsorg samt uligestilling generelt, at især kvinder er pressede tidsmæssigt som emotionelt (Hansen, Bjørnholt og Horn, 2022). Pårørende vil som udgangspunkt gerne hjælpe, men der er flere barrierer for, at de bliver inddraget på en god måde, og der er stadig flere opgaver, som det forventes, at pårørende tager sig af. Samtidig er de pårørende generelt pressede, og der mangler støtte til dem (Danske Patienter, 2022; Ældresagen, 2016). En undersøgelse af voksne børns involvering i omsorg for deres gamle forældre viser, at voksne børn allerede udfører en del omsorgsopgaver, og at flere kvinder end mænd er omsorgsgivere. For de voksne børn betyder det bekymringer over den pårørendes situation (87 pct.), at de føler sig pressede (59 pct.) både fysisk og psykisk, og at det går udover deres sociale liv og den øvrige familie. Det har også konsekvenser for deres arbejdsmarkedsdeltagelse (samlet set 36 pct., deraf 43 pct. kvinder og 29 pct. mænd); det gælder især for dem, der hjælper mere end fire timer om ugen. Det handler om koncentrationsbesvær på arbejdet, fravalg af karrieremuligheder, mistede indtægter, sygemelding, og at de er gået ned i tid eller har forladt arbejdsmarkedet helt (Danmarks Statistik og Ældresagen, 2015). Dertil kommer, at ældre generelt får mindre hjemmehjælp; at ægtefæller, selvom de selv har helbredsproblemer, forventes at tage sig af praktiske opgaver; og at svage ældre ikke får den hjælp, som de har behov for (Rostgaard og Matthiessen, 2019).

Dette rejser yderligere spørgsmål: Hvad betyder det samfundsøkonomisk, hvis pårørende til svage og syge ældre selv bliver syge eller går ned i tid? Hvad betyder det for ligestillingen, hvis kvinder skal påtage sig flere omsorgsopgaver? Hvad betyder det for at give god omsorg, at den bliver mindre professionel og mere personligt båret? Hvad betyder det for lighed i sundhed, hvis svage ældre uden nære pårørende bliver afhængige af civilsamfundet for omsorg?

Alle tre løsningsforslag kan altså forstærke omsorgskrisetendenserne, fordi de hverken tager højde for omsorgens kompleksitet eller for, at også uformel omsorg kræver ressourcer.

Endelig er der et tredje aspekt af bæredygtighed. Fraser (2016) diskuterer, hvordan presset på den sociale reproduktion fører til kampe. Hun kalder dem for grænsekampe (boundary struggles) om den sociale reproduktions værdisættelse, synlighed, idealer og praksis. Fraser argumenterer for, at der findes ikke-vareliggjorte områder og værdier indenfor den sociale reproduktion, og at disse udgør en drivkraft i kampene (også Lynch, 2022). Men først og fremmest er kampene en reaktion på omsorgskrisen, og i fronten af denne kamp er kvinder af alle slags, fordi de lever deres liv og udfører deres arbejde der, hvor krisen viser sig tydeligst (Arruzza et al., 2018; Briskin, 2011; Nolan og Slater, 2010).

Også i Danmark er der kampe om omsorgsarbejdets status, vilkår, løn og indhold, mest tydeligt i forbindelse med overenskomstforhandlingerne i den offentlige sektor, hvor der har været mere eller mindre konstant uro og strejker siden 2007 (Hansen, Bjørnholt og Horn, 2022). Før Covid-19 var der protester over forholdene i daginstitutionerne ført an af civilsamfundsorganisationen 'Hvor er der en voksen?'. Derudover er forskellige andre civilsamfundsorganisationer som f.eks. Ældresagen aktive i kampen om omsorgen. Der kæmpes også om omsorgen i det daglige arbejde i ældreplejen. Kampene kan både handle om, at hjemmehjælperne gør noget ekstra for den ældre og om at nægte at gøre det. Begge dele for at yde modstand mod konsekvenserne af NPM for mulighederne for at kunne give en god-nok omsorg. I forhold til 'hjælp til selvhjælp' så står kampen mellem den omsorgsprofessionelle som repræsentant for staten og den ældre, som ikke orker at 'hjælpe sig selv' (Dahl, 2019). Man kan også se de tidligere nævnte 'work-arounds' som en form for individuel kamp på gruppeniveau mod forringelser af omsorgen.

Men hvad har det med bæredygtighed at gøre? Det er en vigtig pointe, at kampene faktisk er med til skabe bæredygtighed eller måske rettere, at de medvirker til at reducere krisens omfang og dybde, fordi de synliggør værdien af omsorgsarbejdet for samfundet, fastholder omsorgsidealer på trods, og styrker solidariteten. Det viser også, at finansialisering, nyliberalisering og vareliggørelse af den sociale reproduktion ikke er total. Der eksisterer andre omsorgsidealer, og de aktiveres som modstand både hos omsorgsprofessionelle og blandt borgerne. Og i det omfang at kampene fører til forbedringer i arbejdsvilkår, arbejdsmiljø, løn, status, muligheder for at yde en god-nok omsorg og forbedringer af omsorgsrelationerne, så er de også med til at mindske presset på den sociale reproduktion og gøre samfundet mere bæredygtigt.

Men de små kampe og 'work-arounds' i det daglige arbejde har samtidig store omkostninger for den enkelte omsorgsprofessionelle, der skal håndtere modsatte krav og behov, og det tids- og systempres, som opstår, når de forsøger at fastholde omsorgsidealer eller bare at yde en god-nok omsorg (Dahl,

2017; Gitz-Johansen, 2020; Jensen og Nielsen, 2022; også Stranz, 2022). Samtidig kan det diskuteres, hvor meget de omsorgsprofessionelle har fået ud af kampene i aftalesystemet. De har klart vundet den diskursive kamp, men det har ikke udmøntet sig i de større materielle forbedringer: der er ikke opnået ligeløn, og arbejdsvilkårene er generelt set blevet dårligere siden 2007.

Konklusion: Omsorgskrisetendenser og hvad gør vi så?

Vi kan som mennesker ikke leve uden omsorg, og vi er som samfund afhængige af omsorgsarbejdet. Men det er tydeligt, at vi kan tale om en omsorgskrise i den danske velfærdsstat, og at denne især handler om mangel på arbejdskraft og tid, om et dårligt arbejdsmiljø, som både er skabt af krisen og forstærker denne, og om at omsorgen bliver ændret i et omfang, så der kan sættes spørgsmålstejn ved, om den er god nok. Det er en uensartet krise præget af modsatrettede tendenser.

» Men det er tydeligt, at vi kan tale om en omsorgskrise i den danske velfærdsstat, og at denne især handler om mangel på arbejdskraft og tid, om et dårligt arbejdsmiljø, som både er skabt af krisen og forstærker denne, og om at omsorgen bliver ændret i et omfang, så der kan sættes spørgsmålstejn ved, om den er god nok

Det grundlæggende magtforhold mellem produktion og social reproduktion er forstærket i en grad, så det udfordrer velfærdsstatens bæredygtighed. Det forstærkede magtforhold viser sig ved, at de dele af omsorgsarbejdet, som ikke passer ind i de forskellige styringsteknologier f.eks. det relationelle arbejde, er usynliggjort i en grad, så selv de omsorgsprofessionelle kan have svært ved at sætte ord på det. Det viser sig også ved, at omsorgsarbejdets kompleksitet og krav til fleksibilitet tilsidesættes. Det usynliggøres, hvor hårdt og krævende omsorgsarbejde er både fysisk og mentalt og emotionelt, og at det kræver uddannelse og erfaringsviden. Det forstærkede magtforhold viser sig også ved, at forholdet mellem teknologi og omsorg er vendt om, så den sociale reproduktion er til for produktionen. Endelig er det usynligt, at det ubetalte omsorgsarbejde også kræver tid og indlevelse, og at de, der giver omsorg, også har brug for omsorg. Klassekompromisset og omsorgskompromisset er udfordrede. Det viser sig bl.a. gennem mindre indflydelse og autonomi i det daglige arbejde, at faglig kritik kan være svær at komme igennem med, at styringsteknologier udfordrer overenskomstaftalernes grundlag, at det ulige magtforhold i det offentlige aftalesystem er forstærket, samt at aftalesystemet ikke formår at løse problemer med løn og arbejdsvilkår.

Danmark og Norden er hverken USA eller UK (se også Hansen og Dahl, 2022). Omsorgskrisen er formet af den nordiske kontekst. Det betyder ikke kun, at den har en særlig karakter, men også at det begrænser krisens dybde. Det er bl.a. et resultat af, at der kæmpes om omsorgens indhold, status og

om omsorgsarbejdets vilkår, og at de rammer for indflydelse, som er etableret gennem klassekompromiset og omsorgskompromiset, på trods af at begge er svækket, muliggør og sikrer ret til at protestere både på arbejdsplads- og på samfundsniveau.

Men hvad gør vi så? Diskussionen viser, at de tre mest fremtrædende løsningsforslag i bedste fald rummer en række paradokser og dilemmaer og i værste fald kan medvirke til at forstærke krisen. Teknologi og ledelse fører selvsagt ikke i sig selv til en omsorgskrise – begge dele kan løse vigtige opgaver i omsorgssektoren –, men det er problematisk, når teknologi og ledelsesstrategier omformer omsorgen uden, at det hviler på viden om, hvad god eller god-nok omsorg er. Det er ligeledes et problem, at familierne og civilsamfundet skal tage mere ansvar, når der ikke er 'ledig' arbejdskraft i hjemmet, og dette forhold forstærkes af de mange arbejdsudbudsreformer. Familiserings/civilsamfundsstrategien rejser igen spørgsmålet om, hvad god (nok) omsorg er, herunder til magtrelationer mellem omsorgsgivere og omsorgsmottagere.

Det bliver således tydeligt, at det er nødvendigt at diskutere, hvad god omsorg og god-nok omsorg er, samt hvordan vi viser omsorg for dem, der giver omsorg. Det skal ikke kun gøres på det politiske niveau, men må inddrage omsorgsgivere, omsorgsmottagere og deres organisationer samt, forskere, fagforeninger og arbejdsgivere. Vi er nødt til at finde frem til kernen og i et vist omfang begynde forfra, hvis vi skal komme ud af krisen. Det indebærer også at forstå omsorg som mere end arbejde og en aktivitet. Etisk Råds rapport 'Omsorg i sundhedsvæsenet' (2021) har allerede taget hul på den diskussion.

Noter

- 1 Antologien bygger på diskussionerne i "The Nordic Care Crisis Network", som er finansieret af Nordisk Ministerråd og administreret af NIKK. Den diskuterer både teoretisk og analytisk, hvordan man skal forstå, begrebsliggøre og metodisk arbejde med omsorgskrise, og hvordan omsorgskrisen fremtræder indenfor forskellige områder. Den beskæftiger sig ikke systematisk med omsorgskrise indenfor et bestemt område og foretager ikke en komparativ analyse mellem de nordiske lande (her Danmark, Finland, Norge og Sverige). Formålet er et andet, nemlig at forbinde vores forskellige forskning med hinanden for at undersøge, om det er udtryk for en sammenhængende problematik.
- 2 Der anvendes især rapporter fra Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd (VIVE), som gennem de seneste år har udgivet en række meget omfattende empiriske undersøgelser af omsorgsarbejdet i den offentlige sektor.
- 3 Fraser bruger social reproduktion og omsorg mere eller mindre synonymt og i en meget bred forståelse af begge, som udover det, vi traditionelt forbinder med omsorgsarbejde, også inkluderer at reproducere os selv, rengøring, uddannelsessystemet, omsorg for kloden og for fællesskaber. Det gør denne artikel også. Der er dog en forskel på definitionen af omsorg indenfor for omsorgsforskningen og hos Fraser. Den væsentligste forskel er, at social reproduktion referer til en central dynamik i kapitalismen, og at det også inkluderer produktion og reproduktion af fælles værdier og diskurser (se også Fraser, 2014).

- 4 Finansialisering og nyliberalisme bruges ofte synonymt, men vi argumenterer for, at finansialisering er det overordnede begreb, som inkluderer et makroøkonomisk fokus på disciplinering af stater, så de i højere grad handler til fordel for private investorer. Nyliberalismen udgør den markedsorienterede omstrukturering af samfundet (Hansen, Bjørnholt og Horn, 2022: 47).
- 5 Der er i de seneste år kommet reformer af pensionssystemet, så det er muligt for nogle grupper af arbejdstagere at trække sig tidligere tilbage. Der blev i 2023 indført en reform af dagpengesystemet, som giver en højere ydelse i tre måneder til arbejdsløse, som kommer fra job, mens nyuddannede uden børn endnu en gang får sænket deres ydelse. Samtidig har den nye SVM-regering bebudet ændringer af Arne-pensionen, og der arbejdes med forskellige arbejdsudbudsreformer. Det betyder tilsammen med de tidligere indførte reformer, som har betydet en kortere dagpengeperiode, stigende pensionsalder og en de facto afskaffelse af efterlønnen for de fleste arbejdstagere, at sikkerhedsdelen er svækket, og at det i mindre grad er muligt at leve et liv uden (relativ) fattigdom uden at have et lønarbejde (se også Bredgaard og Madsen, 2018).
- 6 "God-nok omsorg er et begreb, som oprindeligt blev introduceret af Fiona Williams (1999) i "Good enough principles for welfare", *Journal of Social Policy*, 28(4): 667-87. God-nok omsorg handler hos Williams bl.a. om omsorgsmotageres kropslige integritet og indflydelse (Dahl og Hansen, 2022). Her og i Hansen, Dahl og Horn (2022) bruger vi det i en bredere betydning.

Litteratur

- Abel, Emily K. (2022), *Elder Care in Crisis. How the Social Safety Net Fails Families*, New York: NYU Press.
- Andersen, Malene Friis, Jeppe Ajslev, Lene Tanggaard og Peter Aske Svendsen (2020), "Skakmat – kan prisen for indflydelse blive for stor? Skygearbejde og workarounds blandt ansatte i psykiatrien", *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 22(3): 9-24.
- Aruzzoza, Cinzia, Tithi Bhattacharya og Nancy Fraser (2018), "Notes for a feminist manifesto", *New Left Review*, 114: 113-34.
- Ballegaard, Stinne Aaløkke, Mathias Ruge og Cecilie Lohse (2021), *Teknologi i plejen af borgere med demens eller kognitivt handicap. Evaluering af syv frikommuners forskning med teknologiske hjælpemidler og særlige døråbnere til borgere, der ikke kan give samtykke*, København: ViVE
- Birkemose, Dorthe (2014), "Forråelse – et tabu og alligevel helt almindeligt", *VERA*, nr. 67.
- Bjørnholt, Margunn og Alisa McKay, red.(2014), *Counting on Marilyn Waring. New Advances in Feminist Economics*, Bradford: Demeter Press.
- Bredgaard, Thomas og Per Kongshøj Madsen (2018), "Farewell flexicurity? Danish flexicurity and the crisis", *Transfer*, 24(4): 375-86.
- Briskin, Linda (2011), "The militancy of nurses and union renewal", *Transfer*, 17(4): 485-99.
- Clement, Wallace, Sophie Mathieu, Steven Prus og Emre Uckardesler (2009), "Precarious lives in the new economy: Comparative intersectional analysis" i Vosko, Leah, Martha MacDonald og Iain Campell red, *Gender and the Contours of Precarious Employment*, Routledge.
- Dahl, Hanne Marlene (2012), "Neo-liberalism Meets the Nordic Welfare State – Gaps and Silences", *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, (20)4: 283-8.
- Dahl, Hanne Marlene (2017), *Struggles In (Elderly) Care: A Feminist View*, London: Palgrave Macmillan.
- Dahl, Hanne Marlene (2019), "Kampen om ældreomsorgen – et feministisk, poststrukturalistisk blik" i Lise Lotte Hansen, red., *Køn, magt & mangfoldighed*, Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Dahl, Hanne Marlene (2022), "The 'care crisis': its scientific framing and silences" i Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn, red., *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, Transforming Care Series, Bristol: Policy Press.
- Dahl, Hanne Marlene og Lise Lotte Hansen (2022), "Introduction: A care crisis in the Nordic welfare states?" i Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn, red., *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, Transforming Care Series, Bristol: Policy Press.
- Danmarks Statistik og Ældresagen (2015), *Voksne børn til modtagere af hjemmehjælp*, København.
- Danske Patienter (2022), *Det oplever de pårørende*, https://danskepatienter.dk/files/media/document/Det-oplever-de-prrende-final%20%283%29_0.pdf.
- Det Ethiske Råd (2021), *Omsorg i sundhedsvæsenet. Redegørelse*, Det Ethiske Råd.

- Dowling, Emma (2021), *The care crisis – What caused it and how can we end it?* London: Verso.
- Due, Jesper, Jørgen Steen Madsen og Carsten Strøby Jensen (1993), *Den danske Model. En historisk sociologisk analyse af det kollektive aftalesystem*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990), *The three worlds of welfare capitalism*, New York: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (2000) "The sustainability of welfare states into the twenty-first century", *International Journal of Health Services*, 30(1): 1-12.
- Folbre, Nancy (2001), *The Invisible Heart: Economics and Family Values*, New York: The New Press.
- Fraser, Nancy (2009), "Feminism, Capitalism and the Cunning of History", *New Left Review*, 56: 97-117.
- Fraser, Nancy (2014), "Behind Marx's hidden abode. For an Expanded Conception of Capitalism", *New Left Review*, 86: 55-72.
- Fraser, Nancy (2016), "Contradictions of Capital and Care", *New Left Review*, 100: 99-117.
- Gitz-Johansen, Thomas (2020), "Childcare in uncaring times: emotional processes in a nursery and their political context", *Journal of Psychosocial Studies*, 13(3): 263-76.
- Glerup, Jane (red) (2015), *Bladet fra munden – mod og vilje til et godt arbejdsliv*, Copenhagen: Dansk Sygeplejeråd.
- Grøn, Lone, Laura S. Andersen, Didde B. Andersen og Maya C.F. Jensen (2023), "Uden relationer kommer vi ingen vegne". *Relationsarbejde som grundvilkår og faglighed i ældreplejen*, København: VIVE.
- Hansen, Agnete Melgaard, Sidsel L. Grosen og Anette Kamp, (2018), "Velfærdsteknologi mellem ansvar og distance", *Arbejdsliv*, 20(3): 24-40.
- Hansen, Lise Lotte (2007), "From Flexicurity to Flexicarity? Gendered Perspectives on the Danish Model", *Journal of Social Sciences*, 3(2): 88-93.
- Hansen, Lise Lotte (2016), "Er den danske model kvindevenlig? – Den Danske Arbejdsmarkedsmodel set fra en udefra-indefra position", i Anna Ilsoe og Trine Pernille Larsen red., *Den Danske Model set udefra*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Hansen, Lise Lotte (2019), "Ligestilling eller "a no-life-life"? - Rengøringsarbejde, social dumping og retfærdighed" i Lise Lotte Hansen, red, *Køn, magt & mangfoldighed*, Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Hansen, Lise Lotte og Hanne Marlene Dahl (2022), "Conclusion: Less caring and less gender-equal Nordic states" i Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn, red., *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, Transforming Care Series, Bristol: Policy Press.
- Hansen, Lise Lotte, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn, red. (2022), *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, Transforming Care Series, Bristol: Policy Press.
- Hansen, Lise Lotte, Margunn Bjørnholt og Laura Horn (2022), "Fraser's care crisis theory meets the Nordic welfare societies" i Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn, red., *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, Transforming Care Series, Bristol: Policy Press.
- Hernes, Helga. M. (1987), *Welfare state and woman power: Essays in state feminism*, Oslo: Scandinavian University Press.
- Hochschild, Arli Russel (1995), "The culture of politics: Traditional, postmodern, cold-modern, and warm-modern ideals of care", *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 2(3): 331-46.
- Hoppania, Hanna-Kaisa, Antero Olakivi, Minna Zechner og Lena Näre (2022), "Managerialism as a failing response to the care crisis", i Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn, red., *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, Transforming Care Series, Bristol: Policy Press.
- Humpries, Richard (2022), *Ending the Social Care Crisis. A New Road to Reform*, Bristol: Policy Press.
- Isaksen, Lise Widding, Sambasivan Uma Devi og Arlie Russel Hochschild(2008), "Global Care Crisis: A Problem of Capital, Care Chain, or Commons?", *American Behavioural Scientist*, 52(3): 405-25.
- Jensen, Carsten Juul (2018), "Jagten på de gode tal", *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 20(4): 32-47.
- Jensen, Carsten Juul og Steen Baagøe Nielsen (2022), "'We are here for you': the care crisis and the (un)learning of good nursing" i Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn, red., *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, Transforming Care Series, Bristol: Policy Press.
- Kamp, Anette og Stine A. Ballegaard (2019), "Virtuel omsorg – Etik, ny professionalisme og forhandling af grænser", *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 21(3): 26-41.
- Kamp, Anette og Betina Dybbroe (2013), "Hvad tæller, og hvem tæller? Standardisering og emotionelt arbejde i psykiatrien", *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 15(4): 42-58.
- Kamp, Anette og Betina Dybbroe (2016), "Teams, tests og tværprofessionelle relationer – arbejdet i psykiatrien i forandring", *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 18(3): 29-46.
- Kamp, Anette, Aud Obstfelder og Katarina Andersson (2019), "Welfare Technologies in Care Work", *Nordic journal of working life studies*, 9(S5): 1-12.
- Koren, Charlotte (2012), *Kvinnenes rolle i norsk økonomi*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Kovalainen, Anne (2022), "Crisis of care: a problem of economization, of technologization or of politics of care?" i Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn, red., *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, Transforming Care Series, Bristol: Policy Press.
- Kröger, Teppo, Jiby J. Puthenparambil og Lina Van Aerschot (2019), "Care poverty: unmet care needs in a Nordic welfare state", *International Journal of Care and Caring*, 3(4): 485-500.

- Lynch, Kathleen (2022), *Care and Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Martinsen, Kari (2017), "Fra diakonisse til robot", *Klinisk Sygepleje*, 31(1): 20-33.
- Nielsen, Steen Baagøe (2022), "Professionalisation of social pedagogues under managerial control: caring for children in a time of care crisis" i Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn, red., *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, Transforming Care Series, Bristol: Policy Press.
- Nolan, Peter og Gary Slater (2010), "Visions of the future, the legacy of the past: demystifying the weightless economy", *Labor History* (51)1:7-27.
- Pedersen, Maria Hjortsø (2023a), "Selvstyrende teams i hjemmeplejen – en vej til mere attraktivt arbejde?", *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 25(1): 59-73.
- Pedersen, Maria Hjortsø (2023b), "Selvstyrende teams i hjemmeplejen: Nye forståelser af omsorg, borgere og omsorgsarbejdere", *Nordisk Velfærdsforskning*, 8(1): 7-20.
- Rostgaard, Tine og Mads Ulrich Matthiessen (2016), *Arbejdsvilkår i ældreplejen: Mere dokumentation og mindre tid til social omsorg*, København: KORA.
- Rostgaard, Tine og Mads Ulrich Matthiessen (2019), *Hjælp til svage ældre*, København: VIVE.
- Stranz, Anneli (2022), "Deteriorating working conditions in elder care: an invisible crisis of care" i Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn, red., *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, Transforming Care Series, Bristol: Policy Press.
- The Care Collective (2020), *The Care Manifesto*. London: Verso.
- Tronto, Joan C. (2013), *Caring democracy: Markets, equality, and justice*, New York, London: New York University Press.
- Tronto, Joan C. (2017), "There is an alternative: homines curans and the limits of neoliberalism", *International Journal of Care and Caring*, 1(1): 27-43.
- Vinge, Sidsel og Emmy Hjort-Enemark Topholm (2021), *Social- og sundhedshjælpere og social- og sundhedsassistenter i kommunerne. En analyse af udviklingen i uddannelserne, opgaverne og rammerne samt medarbejdernes perspektiv på området*, København: VIVE.
- Wrede, Sirpa, Lea Henriksson, Haakon Høst, Stina Johansson og Betina Dybbroe (2008), "Introduction: care work and the competing rationalities of public policy", i Wrede, Sirpa., Lea Henriksson, Haakon Høst, Stina Johansson og Betina Dybbroe, red., *Care work in crisis: Reclaiming the Nordic ethos of care*, Lund: Studentlitteratur.